

СМИСЛОТВОРЧА ФУНКЦІЯ МРКУВАННЯ В НОВЕЛІ

Статтю присвячено дослідженню ролі мркування як учасника процесу смислотворення художнього тексту і зокрема новели, вивченню мркування як одного із засобів членування тексту на смислому рівні, участі мркування у створенні смислу новели залежно від його місця у композиційній побудові тексту.

Лінгвістика тексту є одним із трьох головних напрямків розвитку лінгвістичної думки після структурно-функціонального та генеративно-трансформаційного напрямків. Починаючи з 70-х – 80-х років XX століття в лінгвістиці на перший план постає тенденція до вивчення тексту як складного комунікативного утворення. У лінгвістиці тексту вивчення тексту як комунікативного засобу стало одним із провідних напрямків (І.Р. Гальперін, З.Я. Тураєва, О.О. Селіванова, О.Л. Каменська, Г.Г. Почепцов, І.М. Колегаєва, Т.В. Радзієвська та ін.). Комунікативна структура тексту досліджується на фоні взаємодії людського та мовного факторів, і будь-який текст розглядається як "комунікативний компонент", що вербально оформляє "когнітивний компонент", тобто певний фрагмент цілісної системи знань про навколишній світ [1: 39-40].

Комунікативний підхід до вивчення тексту та дискурсу на сучасному етапі розвитку функціонального мовознавства суттєво відрізняється від попереднього, принципово новою його рисою є його когнітивна складова, що дає можливість сьогодні говорити про появу нової парадигми в лінгвістиці – когнітивно-комунікативної [2: 9]. Такий підхід орієнтується насамперед на дослідження тексту як мовленнєвої ситуації та його смислових глибин із застосуванням методів герменевтики. Філологічна герменевтика – наука, що вивчає саме смисли тексту, головною проблемою якої є проблема тлумачення та інтерпретації творів художньої літератури, художніх текстів.

Текст є осмисленням людського досвіду, зафіксованим в описах світу, це утворення, що примушує читача до творчого процесу його розуміння, сприйняття та осмислення [3: 518]. Це складне структурне утворення складається з певних текстових одиниць. Однією з таких текстових одиниць є композиційно-мовленнєва форма мркування. Мркування в художньому тексті вивчалось як його композиційно-синтаксична форма (О.А. Іванчикова), з погляду інформативності, тобто його здатності передавати інформацію (О.М. Гришина), як логічна одиниця та з погляду його актуально-тематичного членування (Ц.Д. Хведелідзе), як комунікативна одиниця, що поєднує в собі макро- та мікротекстові характеристики (І.В. Подкідишева), як поліфункціональне семантико-структурне утворення (Н.Ю. Гулієва). Але роль мркування як учасника процесу смислотворення залишалася поза межами досліджень, що й обумовило актуальність пропонованої статті.

Сприймаючи художній текст, читач проводить певну роботу з його осмислення, в результаті якої у його свідомості створюється певний фрагмент загальної картини світу, тобто відбувається процес смислотворення. Процес осмислення, осягнення смислу художнього тексту є дуже складним і багатовимірним, тому що у процесі пізнання смислу тексту читач інтерпретує його згідно зі власною концептуальною картиною світу [1: 67], і для його розуміння слід насамперед визначити саме поняття смислу.

Поняття смислу, як зазначає А.І. Новиков, іноді вважається такою загальною категорією, яка не підлягає визначенню, бо є загальновідомою [4]. Але сьогодні це поняття потребує уточнення у зв'язку із розвитком та зміною в сучасній лінгвістичній парадигмі. Сьогодні смисл стає одним із фундаментальних понять лінгвістики у зв'язку зі зверненням лінгвістів до вивчення мовлення, тексту, дискурсу.

Як зазначає Н. Алефіренко, існують два різні погляди на визначення смислу тексту. Прихильники першого (Т.В. Булигіна, М. Даскал, А. Маргаліт) вважають, що смисл тексту є сумою смислів речень, які його складають. Але переважна більшість дослідників (І.Р. Гальперін, Н.І. Жинкін, В.А. Звєгінцев, О.І. Москальська, М. Хеллідей, А. Греймас, П. Гіро) вважають, що смисл тексту не є простою сумою смислів цих складових. [5: 302].

На думку Р. Барта, смисл тексту не є тими значеннями слів та словосполучень, які його складають, він створюється тими конотативними, вторинними значеннями всіх його складових у сукупності, які вони отримують у певному контексті [6: 310]. М.М. Бахтін зазначав, що у процесі комунікації окремі висловлювання отримують свій істинний, "актуальний" смисл [7: 90], тобто в тексті вони набувають іншого, нового смислу. Г.І. Богін, говорячи про смисл тексту, зазначає: "...Смысл целого является чем-то принципиально новым сравнительно со смыслом каждого предложения в отдельности и всех предложений вместе" [8]. Саме зважаючи на ці погляди ми приєднуємося до другої точки зору та вважаємо, що смисл тексту не визначається простою сумою смислів його складових одиниць – слів, речень, композиційно-мовленнєвих форм. Смыслом художнього тексту є поєднання всіх смислів, що його складають, в єдине ціле з урахуванням ситуації та контексту. Смыслом тексту є когнітивна структура, змістовний бік тексту [9: 52].

У визначенні смислу художнього тексту ми підтримуємо точку зору Є.А. Реферовської, яка називає смыслом тексту його сутність, його головну ідею, в той час як змістом тексту є мовне вираження його смислу: "Смысл текста – обобщение, это обобщенное содержание текста, сущность текста, его основная идея, то, ради чего он создан. Содержание текста – проявление этой сущности в ее конкретном референциальном виде, в виде его языкового выражения" [10: 157].

На рівні породження тексту саме смисл програмує відбір мовних одиниць та ту чи іншу форму тексту, а також структуру тексту, його конститутивні дискурсивні елементи – діалог, монолог, опис, повідомлення, міркування.

Міркування як композиційно-мовленнєва форма художнього тексту є одним із засобів членування тексту на смислому рівні [11: 206], тобто воно є певним смисловим блоком із загальним смислом тексту, його темою та ідеєю. Зупинимося на визначенні ролі міркування як конститутивної частини художнього тексту у створенні його смислу.

Розуміння літературного твору філологом передбачає насамперед виявлення саме того смислу, який мав на увазі автор, створюючи свій твір. І.А. Бехта зазначає: "Процес пізнання смислу тексту метафорично співвідноситься з прагматичною метою художнього тексту. Концептуальна картина світу читача змінюється під впливом прочитаного й пропущеного через свідомість художнього тексту" [1: 69]. При цьому кожний елемент тексту містить у собі певну систему понять та уявлень конкретного народу, мовою якого цей твір написаний. Кожне словосполучення, кожна фраза представляють собою яскраву палітру значень, що поєднують в собі частину мовної картини світу цього народу. В.А. Маринчак визначає смисл твору як такий феномен, що вже існує у свідомості, а текст є лише формою, що опредмечує смисл: "Смысл, ... феномен мира, получающего знаковое представление в тексте, существует в сознании. Текст есть форма, с помощью которой автор опредмечивает смысл... Это форма, ... способствующая осознанию через знаковое представление феномена мира, его осмыслению..." [11: 43].

На думку І.А. Бехти, вивчення фрагментів картини світу через призму свідомості мовців є актуальною проблемою сучасної когнітивної лінгвістики [1: 57]. Написання художнього твору зазвичай обумовлюється соціальними та історичними чинниками, які необхідно брати до уваги у процесі смислотворення, розуміння художнього твору. Це означає, що в лінгвопоетичному аналізі художнього тексту треба розглядати насамперед певні смисли, витoki яких лежать в усій духовній культурі народу. Для вивчення функціонування смислів художнього тексту визначається їх роль у композиції тексту та засоби їх утворення.

Таким чином, автор вкладає у кожний свій твір певний смисл, що відображує головні смисли його епохи, а також певні тему та ідею. І.А. Бехта вважає, що смислом художнього твору є "сформульована на мові пропозиційної семантики та ж ідея" [5: 121-122]. О.М. Кагановська зазначає, що знаковою природою художнього тексту "визначається інтегрування двох смислів (прямого, первинного і непрямого, вторинного) в структурі його значення" [12: 101]. Тобто, в кожному художньому тексті обов'язково присутні два смисли – прямий та непрямий, первинний та вторинний, експліцитний та імпліцитний. Саме тому ми вважаємо доцільним зупинитися на характеристиці експліцитного та імпліцитного смислів новели як художнього твору.

Текст містить у собі не лише повідомлення в явній формі, але й такі, що знаходяться поза його межами. Як зазначав В.А. Звегінцев, "мы ... извлекаем (понимаем) из отдельного высказывания значительно больше информации, чем содержится в нем как в языковом образовании" [13: 206]. Це означає, що значення тексту ще не утворює його загальний смисл, що всій мовленнєвій діяльності людини є властивим наявність певної імпліцитної інформації, яка не є висловленою прямо. Виходячи з цього, можемо сказати, що, оскільки текст містить як експліцитну, так й імпліцитну інформацію, то й смисл художнього тексту може визначатися відповідно як експліцитний та імпліцитний.

Під експліцитним смислом художнього тексту ми розуміємо явно виражений смисл, який включає в себе тему твору, те, про що саме говориться в тексті. Імпліцитним смислом тексту є такий його зміст, що прямо не втілений у лексичних та граматичних значеннях лексичних одиниць, що його складають, але може бути зрозумілим при його сприйнятті [14: 37]. Це такий семантичний зміст, що не виражений у мовленнєвому акті мовними засобами, але витікає з експліцитно виражених елементів [15: 83]. Імпліцитний смисл – це головна ідея твору, те, що хоче сказати автор використанням тих чи інших мовних засобів.

У нашому дослідженні ми виходимо з того, що участь міркування у процесі смислотворення залежить від його місця в композиції новели. Міркування може знаходитись у початковій, фінальній ситуаціях або у середині, тобто в розвитку дії новели.

Як приклад новели, де міркування стоїть у фінальній частині (situation finale) та несе головне смислове навантаження, можемо навести новелу Françoise Guérin "Je serai là jusqu'au bout...". Експліцитний смисл новели утворюється використанням лексичних, синтаксичних, стилістичних засобів. Імпліцитний смисл новели утворюється використанням лексичних засобів, які створюють у читача певні асоціативні зв'язки. Всі поставлені в новелі проблеми мають відношення до людини, вони не є глобальними, а суто індивідуальні – сенс людського життя, самотність людини у смерті, проблеми добра і зла, проблеми справжніх цінностей.

В іншому випадку міркування знаходиться у початковій ситуації новели (situation initiale) та розкриває її тему й ідею, її імпліцитний та експліцитний смисл. Таким є, наприклад, міркування з новели Pascal Dufrenoy "La corde d'or". У цій новелі міркування висловлює її експліцитний смисл – людина смертна, вона несе відповідальність за свої вчинки, і тому вона не повинна порушувати спокій мертвих. У розкритті імпліцитного смислу новели автор піднімає проблему стосунків людини з оточуючим світом, охорони природи, що є сьогодні дуже важливою з огляду на поширення такої діяльності людини, яка шкодить навколишньому середовищу.

Розглянемо участь у процесі смислотворення міркування, що стоїть у середині твору, тобто в "дії" (action). Як приклад такого міркування можемо навести міркування з новели Sébastien Lescarret "Tuer mon ombre". Роль міркування у розкритті смислу новели стає зрозумілою лише у фінальній ситуації, коли лікар пояснює студентам-медикам історію хвороби головного героя. Він захворів після того, як змушений був виконати останню волю свого невиліковно хворого брата-близнюка та застосувати евтаназію для полегшення його

страждань. Міркування розкриває ідею новели, її імпліцитний смисл – любляча людина здатна піти на все заради іншого, навіть на вбивство, не думаючи про власні страждання.

Таким чином, участь міркування у створенні смислу новели залежить від його місця в її композиції. У фінальній частині новели міркування підбиває підсумки сказаного, створює асоціативні зв'язки, розкриває головну ідею твору через пояснення того, про що йшлося у новелі. Міркування у початковій ситуації новели є, на перший погляд, не завжди пов'язаним із змістом новели, і смисл, який створює міркування, стає зрозумілим лише після прочитання твору. Міркування створює загальний смисл новели не лише завдяки його місцю в композиційній побудові новели, а й завдяки його семантичному наповненню, лексичним одиницям, через які відбувається процес смислотворення. Отже, у створенні імпліцитного смислу новели як літературного твору автор відображає головні смисли своєї епохи, якими для новели кінця ХХ століття є проблеми людини, психологічні проблеми однієї окремої особи в суспільстві, самотність людини, неминучість смерті, стосунки людини з особами, що її оточують, добро і зло, справжні цінності – духовні, а не матеріальні.

Ми визначили, що роль міркування у процесі смислотворення залежить від його композиційного статусу. В залежності від композиційної участі міркування в процесі смислотворення воно має різні стратегії формування смислу. Міркування, що знаходиться на початку твору, включає в себе стратегії повідомлення інформації, створення пресупозиції для успішного процесу смислотворення. Міркування наприкінці новели включає в себе стратегії підбиття підсумків, інформаційної концентрації, експліцитно виражає головну ідею твору.

Ми вважаємо, що міркування як зафіксований на письмі результат розумової діяльності індивіду бере участь у таких етапах процесу смислотворення, коли відбувається розкриття символічного плану новели та надання глибокої інтерпретації смислів тексту, тобто сприяє створенню авторських та особистісних смислів. Міркування сприяє створенню авторських смислів тим, що саме через цю текстово-дискурсивну одиницю відбувається розкриття експліцитного та імпліцитного смислу новели – її теми та ідеї. Створення особистісних смислів відбувається через осмислення проблеми життєвих цінностей людини, тобто ціннісних аспектів новели.

Таке осмислення головних ціннісних аспектів новели є важливою ланкою у процесі смислотворення. Як приклад наведемо міркування з новели Florant Mercadier "Une belle phrase":

Avec l'âge venaient les tracas. Ou l'expérience. Question de point de vue. La bouteille à moitié vide ou à moitié pleine. Question de point de vue.

Ці фрази, які містять у собі концентрований зміст усієї новели, повторюються на протязі всього твору, що підкреслює їх роль у створенні загального смислу новели, який стає цілком зрозумілим лише після їх повторення наприкінці твору:

Il se sentait fatigué. Ou vieux. Tout comme cet homme. Question de point de vue. La bouteille à moitié vide ou à moitié pleine. Question de point de vue.

Наведене міркування містить смисл, що створюється загальними ціннісними аспектами новели – життєрадісність та безтурботність людини у молодості, та поступово, стаючи старшою, людина стає мудрішою і починає по-іншому сприймати життя, ставитися до життєвих цінностей. Саме тому відбувається співставлення «"суєта, клопоти – досвід"» (les tracas – l'expérience), "стомлений – старий" (fatigué – vieux). Головними для людини старшого віку стають зовсім інші цінності, ніж для людини молодшої, і тому молодше та старше покоління не завжди можуть знайти спільну мову. Але стан душі людини не залежить від його віку, людина й у вісімдесят років може відчувати себе молодою, і вік моральний не залежить від віку фізичного – такий головний смисл створює міркування у цій новелі, де важливу роль відіграє і його участь у композиційній побудові твору, його неодноразове повторення у початковій та фінальній частинах.

Як було виявлено в результаті проведеного аналізу, участь міркування у створенні особистісних смислів новели, тобто у процесі осмислення її головних ціннісних аспектів, є його головною функцією у процесі смислотворення.

Осмислення головних ціннісних аспектів призводить до інтерпретації смислу тексту та до завершення процесів смислотворення й розкриття головної ідеї новели. Таким чином, смисл новели утворюється поєднанням осмислення ціннісних аспектів із розкриттям головної ідеї.

Наш аналіз має за мету з'ясувати участь міркування в розкритті смислу тексту, а також довести, що міркування використовується автором у художньому тексті для розкриття смислу цих подій та загальної теми тексту. Ми виходимо з гіпотези про те, що міркування в художньому тексті допомагає побудувати логічну послідовність подій. Логічні компоненти міркування – теза, аргументи та висновок пов'язані з подальшим розвитком тексту та з його смислом. Отже, ми можемо припустити, що саме міркування є тим елементом тексту (композиційним та змістовним), який створює загальний його смисл.

Головні компоненти логічної структури міркування – теза, аргументи та висновок – пов'язані з розвитком подій у тексті та з розкриттям смислу тексту. При цьому міркування найчастіше стоїть у фінальній частині новели, таким чином воно бере участь у процесі смислотворення та розкритті головної ідеї новели. Наприклад, міркування, яке підводить підсумки у новелі Jonathan Collins "Quai 9":

– Ma chérie, lui avait dit sa mère, *certaines histoires se terminent très mal. Nous avons tous des choix à faire. Ta fin dépendra des sacrifices que tu auras faits. Personne ne meurt le sourire aux lèvres.*

– Moi, si.

Наведене міркування представляє собою уявну розмову дівчини зі своєю померлою матір'ю. Ця уявна розмова відбувається перед тим, як героїня прийняла важливе для себе рішення. Аналізуючи зв'язок логічної структури міркування із загальним змістом новели, зазначимо, що теза – "*certaines histoires se terminent très mal*" – розкриває смисл першої частини новели, коли Роза, головна героїня твору, дізнається про загибель свого

палко коханого чоловіка. Ця частина міркування немов би підсумовує першу частину новели та повторюється у фінальній ситуації.

Аргументативна частина міркування включає в себе два твердження, які також тісно пов'язані із загальним смислом новели. Перша пропозиція – *"Nous avons tous des choix à faire"* – розкриває смисл наступної частини новели. Роза мусить зробити вибір, і вона його робить. Від потойбічних сил вона отримує пропозицію та вирішує продати свою душу, аби тільки мати змогу ще раз побачити свого чоловіка. Роза мала вибір, жертвувати своєю душею чи ні, і вона приймає рішення зробити цю жертву. Від того, яку жертву вона принесе, залежить її кінець, і цей смисл розкривається наступною пропозицією – *"Ta fin dépendra des sacrifices que tu auras faits"*.

Висновок міркування – *"Personne ne meurt le sourire aux lèvres"* – розкриває смисл останньої частини новели, коли Роза з радістю приймає пропозицію піти на смерть, щоб залишитися зі своїм чоловіком назавжди та помирає з усмішкою, з радістю. Таким чином, висновок міркування показує, що померти та залишитися з чоловіком назавжди було для дівчини справжнім щастям. Отже, можна зробити висновок, що в міркуванні сконцентровано загальний смисл – ідею новели: кожна людина має зробити вибір у цьому житті.

Кожна логічна частина міркування концентрує в собі смисл окремої частини тексту новели, а в цілому міркування розкриває смисл усього тексту – віддати своє життя заради справжнього кохання є щастям. Головним є не те, що людина має у цьому світі, а її душа. Таку ж роль грає міркування в новелі Nicolas March *"Le chat qui lisait Schopenhauer"*, яке також знаходиться у заключній частині новели та представляє собою певний висновок із загального смислу новели, смислу, який не є вираженим експліцитно, про що свідчить використання автором виразу: *"Quant à morale de cette histoire, elle est on ne peut plus claire"*. Кожна з частин міркування служить для вираження смислу окремої частини новели, а поєднання всіх цих частин в одне ціле створює новий загальний смисл усього тексту новели.

Таким чином, підсумовуючи сказане, ми можемо визначити роль міркування у процесі смислотворення. Вона залежить насамперед від місця міркування в композиційній побудові художнього тексту. Крім того, залежно від його місця в композиційній побудові новели, міркування має різні стратегії формування смислу. Головною функцією міркування у смислотворенні новели є його участь у процесі осмислення її головних ціннісних аспектів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бехта І.А. Дискурс наратора в англомовній прозі. – К.: Грамота. – 2004. – 304 с.
2. Шевченко І.С. Когнітивно-комунікативна парадигма і аналіз дискурсу // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен / Під заг.ред. І.С. Шевченко: Монографія. – Харків: Константа, 2005. – с. 9 – 20.
3. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Рос. академия наук. Ин-т языкознания. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
4. Новиков А.И. Смысл: семь дихотомических признаков. – http://www.teneta.ru/rus/ne/novikov_smysl-sem.html
5. Алефиренко Н. Спорные проблемы семантики: Монография. – М.: Гнозис, 2005. – 326 с.
6. Барт Ролан. Текстовый анализ // Лингвистика. – М.: Прогресс. – 1980. – Вып. IX. – С. 307-312.
7. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет. – М.: Художественная литература, 1975. – С. 70.
8. Богин Г.И. Рациональные определения смысла. – http://www.pall.hoha.ru/learn/bogin_bible/2.htm
9. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации. – К.: Фитосоциоцентр. – 2002. – 335 с.
10. Реферовская Е.А. Коммуникативная структура текста в лексико-грамматическом аспекте. / Отв. ред. А.В. Бондарко. – Л.: – Наука, 1989. – 165 с.
11. Маринчак В.А. Интенциональное исследование ценностной семантики в художественном тексте: Монография. – Харьков: Фолио, 2004. – 287 с.
12. Кагановська О.М. Текстові концепти художньої прози: Монографія. – Київ: Видавничий центр КНЛУ. – 2002. – 292 с.
13. Звегинцев В.А. Предложение и его отношение к языку и речи. – М., 1976. – С. 206.
14. Долинин В.А. Имплицитное содержание высказывания // Вопросы языкознания. – 1983. – № 6. – С. 37-47.
15. Арнольд И. В. Импликация как прием построения текста и предмет филологического изучения // Вопросы языкознания. – 1982. – №4. – С. 83-91.

Матеріал надійшов до редакції 17.04. 2007 р.

Клименко Е.В. Смыслообразующая функция рассуждения в новелле.

Статья посвящена исследованию роли рассуждения как участника процесса смыслообразования художественного текста, и в частности новеллы, изучению рассуждения как одного из средств членения текста на смысловом уровне, участия рассуждения в создании смысла новеллы в зависимости от его места в композиции текста.

Klimenko E.V. Senseforming function of consideration in the novelette.

The article is devoted to the investigation of the discussion as a process participant of the feature text senseformation and especially of the novelette; to the discussion studying as one of the means of text division on the sense level; to the discussion participation in the sense novelette formation which depends on its place in the text composition.